

Jacek Rakoczy

MONETY BRĄZOWE W RZYMSKICH PROWINCJACH NAD DOLNYM DUNAJEM W POŁOWIE III WIEKU. STUDIUM OBIEGU

ABSTRAKT Wyniki prac archeologicznych na terenach dawnych rzymskich prowincji naddunajskich stworzyły możliwość badań nad ogólnym modelem cyrkulacji monet w prowincjach rzymskich w połowie III w. n.e. Prezentowane opracowanie dotyczy obiegu monet brązowych na terenie prowincji nad dolnym Dunajem. Analiza porównawcza została wykonana na podstawie materiałów z Dacji oraz sąsiednich prowincji. Punktem odniesienia dla danych numizmatycznych są charakterystyczne wydarzenia historyczne, takie jak ewakuacja prowincji Dacji przez rzymską administrację, wewnętrzne i zewnętrzne niepokoje na wskazanych terenach.

Słowa kluczowe: cesarstwo rzymskie, III wiek n.e., prowincja Dacja, monety brązowe, obieg monetarny

ABSTRACT Archaeological research into the Roman Danubian provinces forms an interesting basis for studies on general model of coin circulation in Roman provinces in the middle of the 3rd century. The article presents an analysis of bronze coin circulation in the Lower Danube region. From the end of the 1st century until the reign of Valerian I and Gallienus the central imperial mint was in Rome. After 196 the status of these Eastern mints changed from independent mints to that of branches of the Roman mint in Rome. It is generally agreed that from the joint rule of Valerian I and Gallienus onwards, Roman imperial monetary policy moved towards a process of decentralization. From this point of view, the provinces from the Lower Danube, Pannonia, Moesia and Dacia, provide an excellent example. Until the reign of Septimius Severus the coin finds show a similar pattern concerning the coin supply in this area. The mint of Rome has pride of place in coin supply. Other mints represented in the coin finds are the Greek cities, such coins are extremely infrequent low, and they are almost all bronze. The increase in the quantity of silver coinage was followed by a lack of bronze coinage. The low production of bronze denominations issued by the central mint at Rome could have been noted already in the reign of Commodus, especially as regards the lower denominations, the dupondius and as. The coin finds from this area show an even a stronger decrease as regards the frequency of the finds of central bronze denominations for the period of Septimius Severus and his successors. The phenomenon was not something specific only to the Middle and Lower Danube, but also to other parts of the Empire. In the case of Britannia, it has been established that, in fact, there was a shortage of bronze coinage from the central mint during the reign of Septimius Severus. As a consequence of this situation the denominations (the bronze coinage) in which change was given for day-to-day market transactions, is, therefore, is not surprising, and nor the fact that the so-called "emergency-money" is more frequently found in this period. The so-called *limesfalsa* coins, cast coins of bad quality of bronze alloy and lighter weight than the genuine coins, are more frequently found for the reign of Septimius Severus. If these coins were issued with or without the permission of either central imperial or local authority, or if they are regarded as faked coins is still difficult to stay. Concerning the topic of this study, an interesting aspect occurred during the reigns of Commodus and the first Severans, Septimius and Caracalla. The percentage of Greek civic coins issued in the period 180-218 circulating in the province of Moesia Inferior is extremely high compared to adjacent provinces. Although it has been suggested that this situation is a result of imperial visits in this region, in fact we might here have an example of the monetary and political abilities of the Imperial house.

Key words: Roman empire, 3rd century, Dacia, bronze coins, coin circulation

Numizmatyczne studia¹ podjęte w ostatnich kilkunastu latach koncentrujące się na obiegu monetarnym oraz znaleziskach monet z rzymskiej Dacji²,

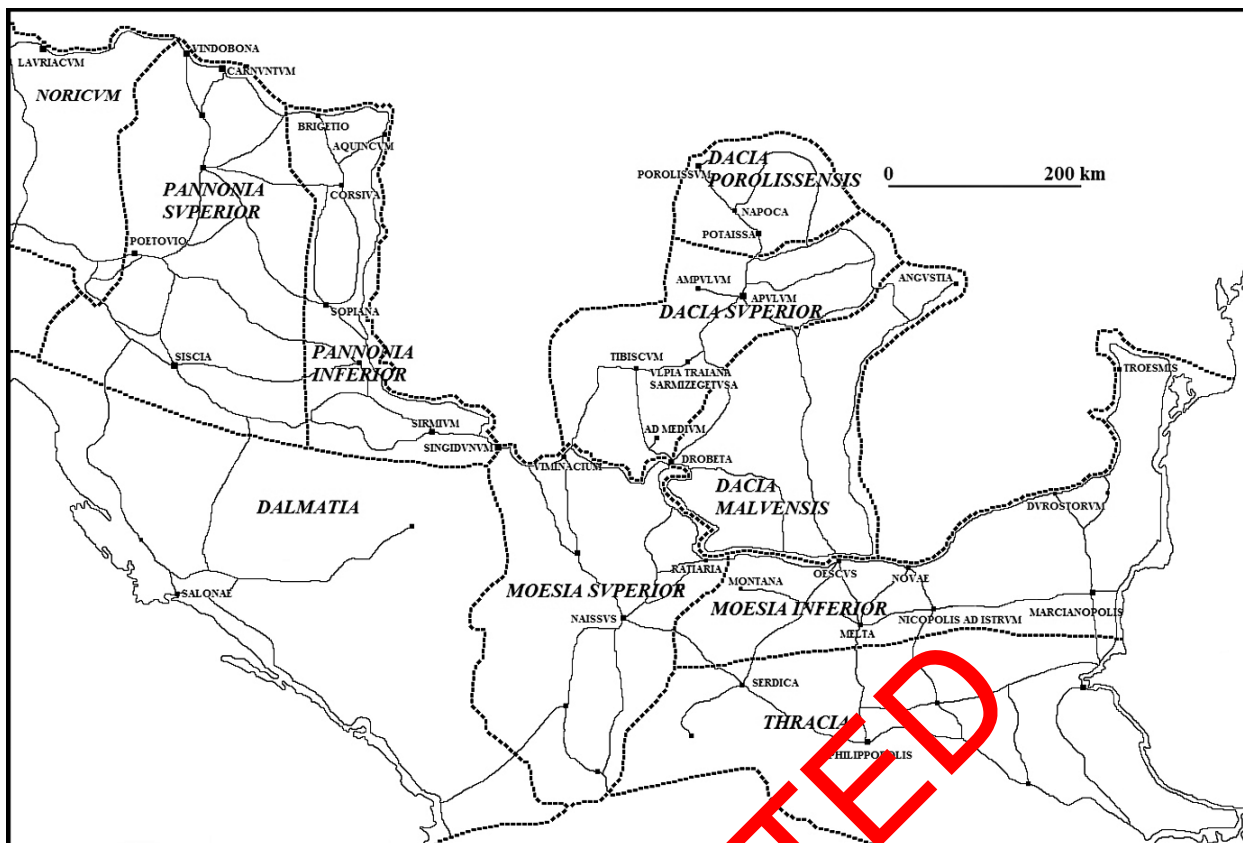
jak też innych prowincji nad dolnym Dunajem, Panonii i Mezji³ (Mapa 1), pozwalają na stwierdzenie funkcjonowania pewnych modeli obiegu monet na tym obszarze. Zmiany statusu tych prowincji, szczególnie Dacji, stworzyły możliwość

¹ Serdecznie dziękuję Panu C. Găzdacowi za zgodę na wykorzystanie wykresów zamieszczonych w Jego pracach.

² Suciú 2000; Găzdac 2002a; Găzdac, Cociş 2004;

Găzdac 2006; Găzdac, Isac 2007; Găzdac 2008.

³ Găzdac 2008: 283.

Mapa 1. Prowincje naddunajskie Imperium Romanum w III w.

pionierskich badań nad ogólnym modelem cyrkulacji monet w prowincjach rzymskich. Celem niniejszego opracowania jest prezentacja jednego z zagadnień tej szerokiej problematyki. Jest to analiza obiegu monet brązowych na terenie prowincji nad dolnym Dunajem. Analiza porównawcza została wykonana na podstawie materiałów z Dacji oraz sąsiednich prowincji. Dodatkowym punktem odniesienia dla danych numizmatycznych są charakterystyczne wydarzenia historyczne, takie jak ustanowienie i ewakuacja prowincji Dacji przez rzymską administrację, wewnętrzne i zewnętrzne niepokoje na wskazanych terenach.

Niektóre obserwacje mogą być wykonane na podstawie danych o nieodzyskanych przez właścicieli depozytach, skarbach na terenie prowincji nad dolnym Dunajem. Jak wykazał C. Bruun, depozytariusz zespołu może wybierać z obiegu i zatrzymywać jedynie monety o wysokiej wartości, a unikać tych o mniejszej wartości⁴. W związku z tym, dobrym przykładem są skarby monet z Dacji kończące się emisjami datowanymi od Treboniana Galla do Aureliana, które nadal zawierają denary. Zawartość skarbow w Dacji, jak również w okolicznych prowincjach sugeruje, że denary zniknęły z obiegu stopniowo po połowie III w. Skarby kończące się

monetami wybitymi przed połową III wieku zawierają głównie pojedyncze egzemplarze ze złota, srebra lub brązu, a tylko w kilku przypadkach skarby mają skład mieszany. Po drugiej połowie III wieku skarby zawierają głównie przemieszane denary i antoniniany⁵.

Dwa kontrastujące ze sobą modele⁶ akumulacji nominałów można wyróżnić w grupie skarbow z Dacji kończących się monetami od Gordiana III do Filipa I:

a) skarby „cywilne”, które zawierają większą ilość denarów niż antoninianów (odsetek waha się od 62,8% do 83,8%);

b) skarby „wojskowe”, które zawierają znaczną ilość antoninianów, począwszy od 47,6%, do zespołów składających się wyłącznie z antoninianów⁸.

Różnica ta może być wyjaśniona drogą jaką monety weszły w skład skarbow. Skarby „cywilne”

⁵ Găzdac 2002a: 77; Găzdac 2003: 187-188; Găzdac 2008: 269.

⁶ Pierwszym, który zastosował tę metodę badawczą dla obszarów naddunajskich był C. Găzdac. Găzdac 2008. Tam dalsza literatura.

⁷ Określenie „wojskowe” oznacza w tym przypadku znaleziska w obrębie obozów wojskowych lub w ich bliskim sąsiedztwie.

⁸ Găzdac 2003: 188.

⁴ Bruun 1978: 114-123.

wskazują, że denar był nadal uważany za monety o wyższej wartości niż antoniniany. Różne zawartości skarbów „wojskowych” mogą być związane ze sposobem płatności *stipendium* i *donativa* dla żołnierzy. Znamienne jest, że skarby, takie jak te z Pons Aluti i Slăveni II – oba znaleziska były na terenie fortów wojsk pomocniczych – składały się z monet emitowanych przez Karakallę oraz Heliogabala i zawierały tylko antoniniany⁹. To sugeruje, że wynagrodzenie żołnierzy wypłacane było głównie w antoninianach. Ponadto, skarby „cywilne” wskazują, że właściciele znali wartość metalu zawartego w monetach i starali się gromadzić monetę o wyższej wartości, np. denary zamiast antoninianów.

W niektórych przypadkach, modele chronologiczne ujawniają powiązania między zespołami pochówkowymi, nieodzyskanymi i wydarzeniami historycznymi. W celu identyfikacji aspektów istotnych dla rzymskiej Dacji, warto zbadać tę prowincję w szerszym kontekście geograficznym wraz z innymi rzymskimi prowincjami nad środkowym i dolnym Dunajem¹⁰. Na tym terenie największe grupy nieodzyskanych depozytów odpowiadają okresowi, gdy prowincje te borykały się z zewnętrznymi lub wewnętrznymi trudnościami.

W okresie wojen markomańskich znaleziska skarbów monet koncentrują się na obszarach wokół Carnuntum i Vindobony, w centralnej części Dacji na północy i wschodzie Mezji Dolnej. Ponadto, geograficzne rozmieszczenie znalezisk skarbów z Dacji kończących się monetami Antonina Piusa sugeruje, że barbarzyński atak na środkowo-wschodnią część Dacji nastąpił za panowania tego cesarza, co potwierdzają autorzy klasycyści¹¹.

Okres od panowania Septymiusza Sewera do Maksymina I Trajana na obszarze nad środkowym i dolnym Dunajem cechował względny spokój. Odzwierciedleniem tego jest niewielka liczba skarbów, znalezionych w odległych od siebie miejscach¹². Następnie, w okresie wojen z Karpami w połowie III w., zaznacza się większa koncentracja znalezisk skarbów tylko w prowincjach Dacja i Mezja Dolna. Te skarby kończą się monetami Gordiana III i Filipa I¹³. Największa inwazja Gotów w 250/251 r. na Mezję Dolną również charakteryzuje się większą koncentracją znalezisk skarbów w tej prowincji. W tym

samym czasie, w Dacji, liczba skarbów kończących się monetami Trajana Decjusza jest bardzo niska¹⁴.

Ze źródeł literackich, np. *Historia Augusta*, wiemy, że w czasie panowania Waleriana I i Galiena, Panonia i Mezja Dolna były najbardziej niestabilnymi prowincjami nad dolnym Dunajem¹⁵. Sytuacja wewnętrzna została zakłócona przez ataki Sarmatów oraz przez wewnętrzny konflikt pomiędzy uzurpatorami Ingenusem i Regalianusem. Wnioski płynące ze skartowania skarbów kończących się monetami wyemitowanymi w tym okresie są zgodne ze źródłami literackimi¹⁶.

Po wielkim zwycięstwie Klaudiusza II nad Gotami, okres 268-284 w regionie dolnego Dunaju był względnie spokojny. W związku z tym, liczba skarbów kończących się monetami wybitymi w tym czasie jest mała¹⁷. Na podstawie rozmieszczenia geograficznego skarbów możliwe jest wskazanie, które drogi na terenie prowincji nad dolnym Dunajem były najbardziej niebezpieczne¹⁸:

A) w Pannonii Górnej: Carnuntum – Scarbantia – Psetobis

B) w Pannonii Dolnej: Aquincum – Intercissa

C) w Mezji Górnej: Viminacium – Horreum Margum – Naissus

D) w Mezji Dolnej:

1. Oescus – Melta – Philippolis;

2. Montana – Melta – Marcianopolis

E) w Dacji:

1. Sucidava – Arutela;

2. Drobeta – Ulpia Traiana Sarmizegetusa przez Przełęcz Wulkana

Daje się łatwo zauważyć, że wskazane drogi odpowiadają w rzeczywistości głównym drogami w każdej z wymienionych powyżej prowincji. Biorąc pod uwagę, że drogi są częstym miejscem odkryć skarbów możliwe jest, że ukrycie, a następnie nieodzyskanie skarbu może być związane z działalnością złodziei. W epigraficznych źródłach z terenu Dacji istnieją dowody na to, że podróżni zostali zabici przez złodziei, *interfecti a latronibus*, na terenach miasta Drobeta, w pobliżu Dunaju¹⁹. Na drodze Drobeta – Ulpia Traiana Sarmizegetusa odkryto większość ze znanych w Dacji skarbów, które były zakopane w okolicy tego traktu.

⁹ Găzdac 2003: 188.

¹⁰ Podział obszarów naddunajskich przyjmuję za C. Găzdacem, Găzdac 2008: 270.

¹¹ HA, *Vita Pii*, 5.4; Aelius Aristid. 26.7; Polyainos 6.

¹² Găzdac 2008: 286-287.

¹³ Găzdac 2008: 288.

¹⁴ Găzdac 2008: 289.

¹⁵ HA, *Triginta Tyranni* 9; 10.1; Eutropius 9.8.2; Aurelius Victor 33.2.

¹⁶ Găzdac 2008: 290.

¹⁷ Găzdac 2008: 291.

¹⁸ Găzdac 2008: 292.

¹⁹ Russu 1977: 71, 118.

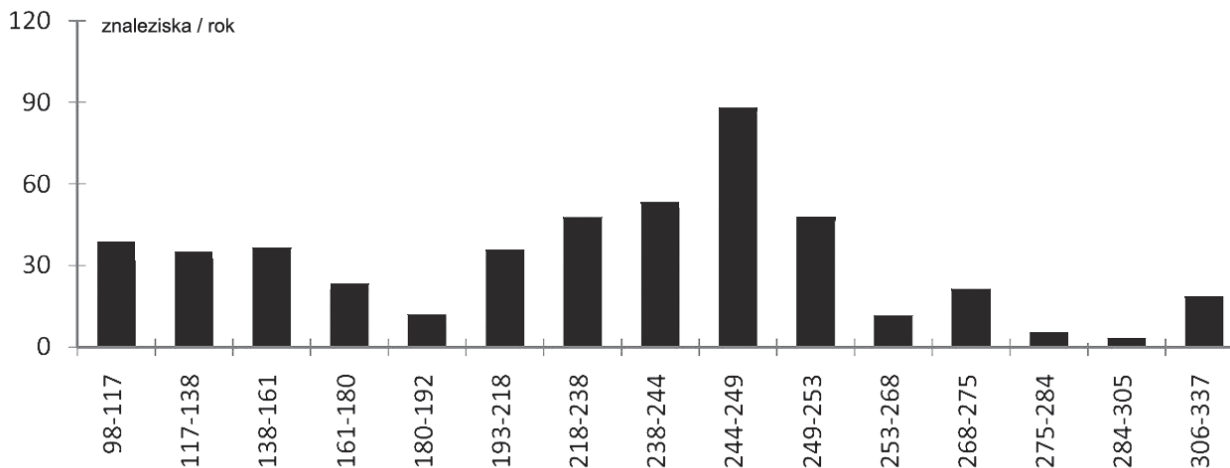

Fig. 1. Wykres porównawczy znalezisk monet z danego roku dla prowincji Dacji. Według Găzdac 2002a: 431

Ponadto, położenie geograficzne skarbów wskazuje, że w połowie III wieku w prowincji Dacji niebezpiecznym obszarem był jej region centralny, natomiast w okresie późniejszym to południowa część prowincji, Dacia Malvensis, stała się najbardziej niespokojna²⁰.

Bazując na materiale numizmatycznym z opublikowanych dackich stanowisk C. Găzdac opracował ogólny wykres zestawiający znaleziska pojedynczych monety w danym roku (Fig. 1)²¹. W Dacji jest możliwe wyróżnienie czterech głównych sekwencji obiegu pieniężnego. Pierwsza, w okresie od Trajana do Antonina Piusa, ze stałym współczynnikiem znalezisk monet. Druga, w okresie 161-192, kiedy widzimy spadek liczby znalezisk monet. Trzecia, to okres 193-253, charakteryzujący się znacznym wzrostem znalezisk monet, który osiągnął szczyt za panowania Filipa I. Czwarty, to okres 253-337, z najniższym współczynnikiem znalezisk monet (Fig. 1).

Stopniowy spadek znalezisk w latach 161-180 i 180-192 jest wyjaśniany przez niektórych autorów przypuszczalnym zmniejszeniem podaży monety podczas wojen markomańskich²². Jednak biorąc pod uwagę, że w tym samym okresie inne prowincje wykazują podobną prawidłowość, może to być czas zmniejszenia produkcji monety, z innych przyczyn niż wojny markomańskie.

W okresie 193-218, współczynnik znalezisk monet wzrasta i charakteryzuje się on dużą liczbą znalezisk denarów. Wzrost liczby srebrnych monet i rzadsze znaleziska monet z brązu z tego czasu

wydają się odpowiadać ogólnemu modelowi, właściwemu dla większości obszarów Cesarstwa Rzymskiego. Możliwym wyjaśnieniem tego zjawiska jest proces stopniowego posucia mennictwa srebrnego²³.

Okres 218-238 charakteryzuje się wzrostem współczynnika znalezisk monet. W tym czasie mamy do czynienia ze wzrostem liczby znalezisk zarówno srebrnych monet jak i brązowych emisji prowincjonalnych. Panowanie Gordiana III i Filipa I cechuje najwyższy współczynnik znalezisk monet z danego roku z całego analizowanego okresu (Fig. 1). Za panowania Gordiana III, sytuacja ta może być wyjaśniona przez znaleziska dużej ilości antoninianów, ale w okresie rządów Filipa I głównym powodem było bicie nowej serii monet z legendą PROVINCIA DACIA. Współczynnik znalezisk monet z danego roku (znaleziska/rok) za panowania Filipa I jest prawie dwukrotnie wyższy niż w poprzednim okresie.

Ostatni okres rzymskiej administracji w Dacji – 253-275 – znamionuje bardzo niską wartość współczynnika znalezisk monet z danego roku. Współczynnik ten spada w dalszym ciągu okresu post-rzymskiego w latach 275-305. Monety wybite w latach po ewakuacji prowincji są rzadko spotykane na jej dawnym obszarze. Ta sytuacja nie jest zaskakująca. Dacja w tym okresie była terenem na peryferiach rzymskiego systemu podatkowego i monetarnego. Napływ wyrobów rzymskich do regionu nadal trwał, ale brak dobrze zdefiniowanej rzymskiej struktury społecznej i gospodarczej oznaczał, że intensywność kontaktów handlowych była niższa niż pod administracją rzymską²⁴.

²⁰ Găzdac 2008: 271.

²¹ Găzdac 2002a: 86. Niezwykle cenne dane statystyczne dla badań nad obiegiem monetarnym w Dacji i w prowincjach sąsiednich zawiera publikacja: Alföldy-Găzdac, Găzdac 2008.

²² Ardevan 1993: 111-113; Gudea 1994: 77.

²³ Na temat obniżania masy denarów w okresie od panowania Nerona do rządów Septymiusza Sewera zob. Carson 1967: 226; Crawford 1978: 152-158; Mac Dowall 1979: 143; Carson 1990: 61.

²⁴ Więcej na temat tych relacji zob. Hedeager 1978:

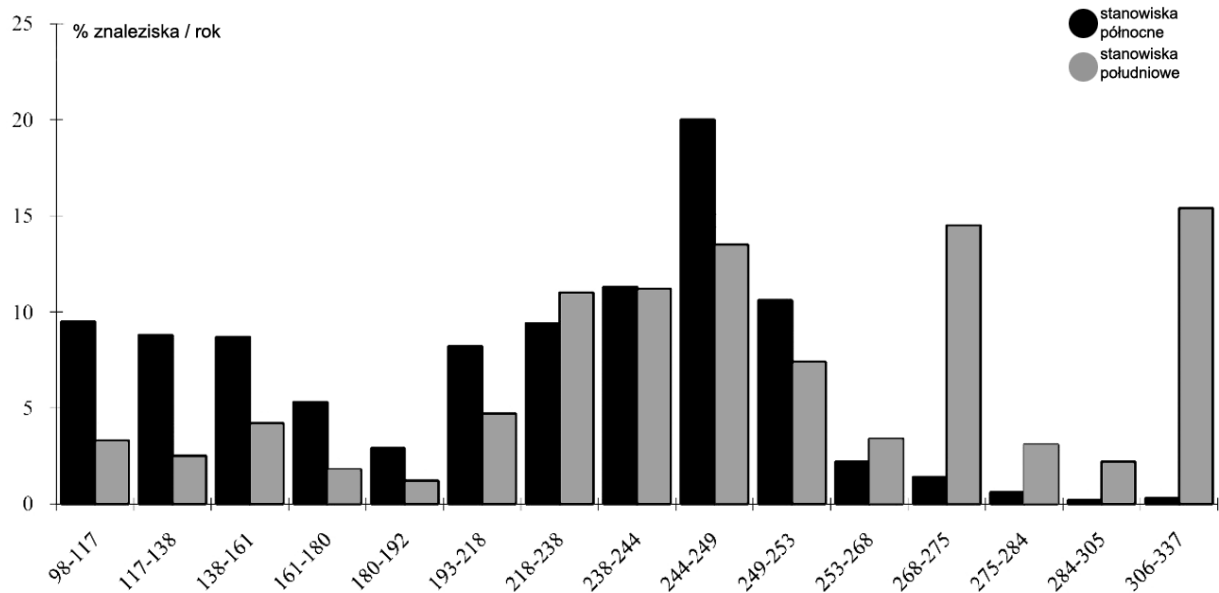

Fig. 2. Wykres porównawczy pojedynczych znalezisk monet w północnych i południowych stanowiskach w Dacji. Według Găzdac 2002a: 417

Choć w okresie 306-337 Dacja oficjalnie była opuszczonym terytorium to współczynnik znalezisk monet rejestruje wzrost wartości (Fig. 1). Ta tendencja może być wyjaśniona przez częściowy, ponowny podbój południowego terytorium Dacji i przez obfitość produkcji monet z brązu bitych wówczas w dużej liczbie mennic²⁵.

W Dacji analiza znalezisk monet z rzymskich stanowisk archeologicznych wykazała różnicę w modelu obiegu monetarnego na stanowiskach położonych w północnej i środkowej części prowincji, w Dacji Apulensis i Porolissensis, w porównaniu do stanowisk znajdujących się w południowej części prowincji lub na lewym brzegu Dunaju tj. w Dacji Malvensis (Fig. 2).

Dla lat 249-253 procentowy współczynnik znalezisk monet na dany rok jest znacznie wyższy w przypadku miejsc w głębi prowincji. Taka szczególna sytuacja mogła wystąpić ze względu na położenie w Dacji Apulensis i Porolissensis większości miast, sześciu z dziewięciu oraz większej koncentracji baz wojskowych, w tym dwóch obozów legionowych. Bliskie wartości wskaźnika dla tych dwóch obszarów zostały zarejestrowane w okresach 218-238 i 238-244.

Powodem tego jest wyższy procent monet prowincjonalnych emitowanych w tym okresie, znalezionych na stanowiskach na lewym brzegu Dunaju. Sytuacja ta wskazuje, że emisje te dotarły na teren Dacji przez osiedla wzdłuż Dunaju.

Procentowa wartość współczynnika znalezisk monet z danego roku (znaleziska/rok) rejestruje inny model dla dwóch regionów Dacji w ostatnim okresie rzymskiej administracji i dla okresu post-prowincjonalnego. Począwszy od lat 253-268 procentowa wartość współczynnika dla stanowisk na południu staje się wyższa niż dla stanowisk na północy. W kolejnym okresie odsetek odnotowany dla stanowisk na południu wykazuje silną tendencję wzrostową dla lat 268-275, a następnie stopniowy spadek aż do panowania Konstantyna I, natomiast odsetek dla terenów północnych wykazuje stały spadek i pozostaje bardzo niski.

Wyższą wartość odnotowaną dla terenów południowych w latach 268-275 można wstępnie wytłumaczyć dużym natężeniem ruchu w rejonie przekroczenia Dunaju, zwłaszcza w okolicach miast Drobeta i Sucidava, spowodowaną ewakuacją Dacji i powstania nowych prowincji, Dacji Ripensis i Dacji Mediteranensis, na południe od rzeki. Bliskość Imperium może tłumaczyć znacznie wyższy procent znalezisk monet w południowej części w okresie post-prowincjonalnym niż na terenach znajdujących się na północy. Ostatnie publikacje materiałów numizmatycznych z Drobeta, podzielone na główne znaleziska z terytorium miasta i fortu²⁶, pozwalają na dalsze analizy obiegu pieniężnego na tym stanowisku (Fig. 3). Aż do lat 253-268, wahania indeksów wartości na wykresie dla miasta i fortu są podobne. W tym samym czasie, współczynnik znalezisk monet na dany rok dla fortu jest

191-216; Hedeager 1987: 125-140.

²⁵ King 1976: 80.

²⁶ Stăngă 1998: 144-187.

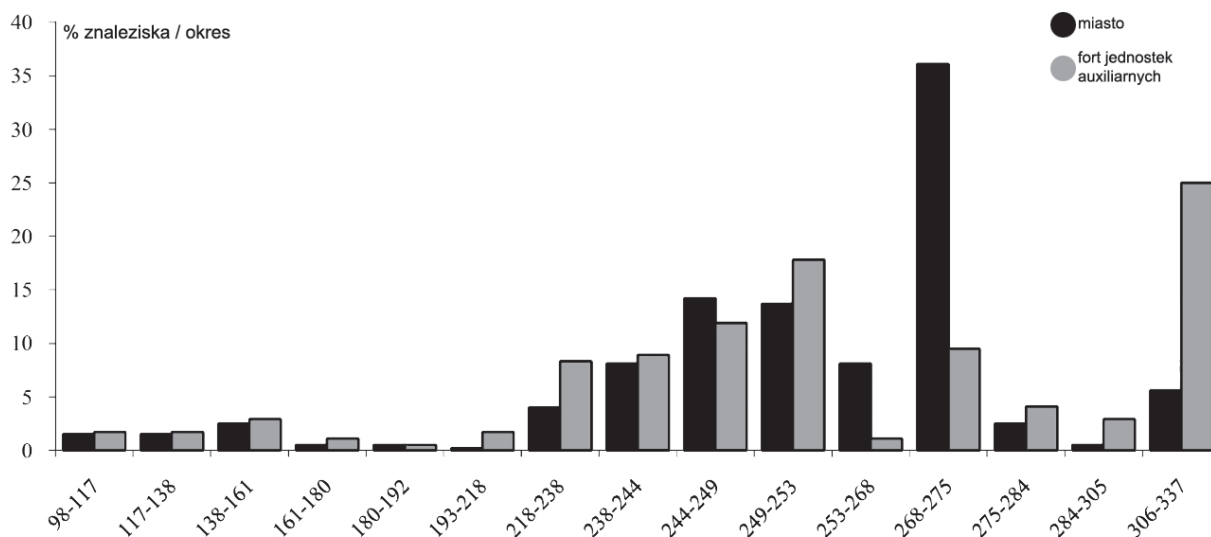

Fig. 3. Wykres porównawczy pojedynczych znalezisk monet z fortu i miasta Drobeta. Według Gązdac 2002a: 447

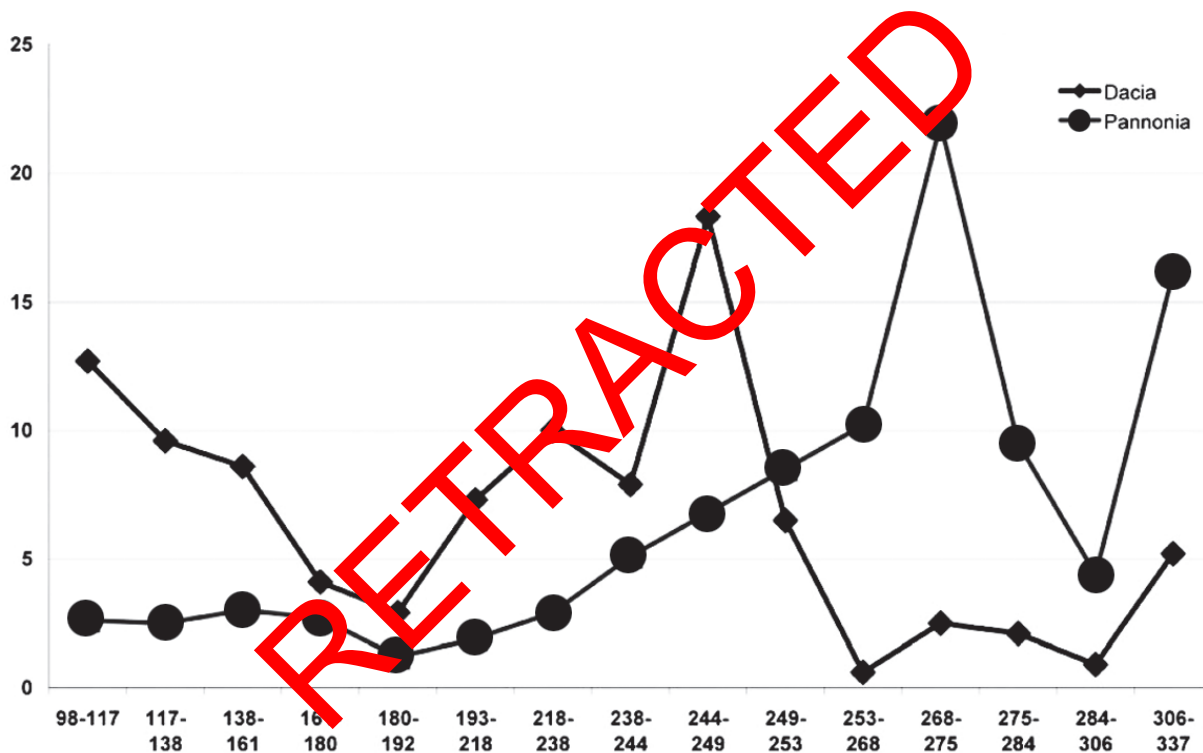

Fig. 4. Wykres porównawczy znalezisk monet z fortów wojsk pomocniczych w Dacji i Pannonii. Według Gązdac 2002b: 756

wyższy lub nieco wyższy niż dla znalezisk z obszaru miasta Drobeta, z wyjątkiem okresu panowania Filipa I. Po tym okresie, w latach 253-268 i 268-275, współczynnik obliczony dla fortu notuje drastyczny spadek w porównaniu do współczynnika dla miasta, który dla lat 253-268 przedstawia spadek, zbliżony do średniej dla całej prowincji Dacji. Równocześnie w następnym okresie 268-275, oba współczynniki wzrastają, ale wartość zarejestrowana dla miasta jest ogromna – najwyższa w całym badanym okresie, podczas gdy wartość dla fortu Drobeta jest tylko średnia. Także, na podwyższenie współczynnika

znalezisk monet z danego roku, dla tego okresu dla fortu może mieć wpływ znaczny wzrost indeksu dla miasta. W odniesieniu do okresu po ewakuacji Dacji, z obszaru fortu znowu znamy więcej znalezisk monet niż w mieście Drobeta. Tę sytuację można wyjaśnić, argumentując, że stanowisko na terenie fortu zostało ponownie wykorzystane przez lokalną populację, prawdopodobnie jako miejsce warowne.

Ponowne wykorzystanie fortu przez Konstantyna I jako twierdzy, charakteryzuje się ogromnym wzrostem liczby znalezisk monet z tego terenu w stosunku do monet odkrytych na obszarze miasta

Fig. 5. Przykłady monet serii PROVINCIA DACIA oraz PMS COL VIM. Fotografie z archiwum Autora

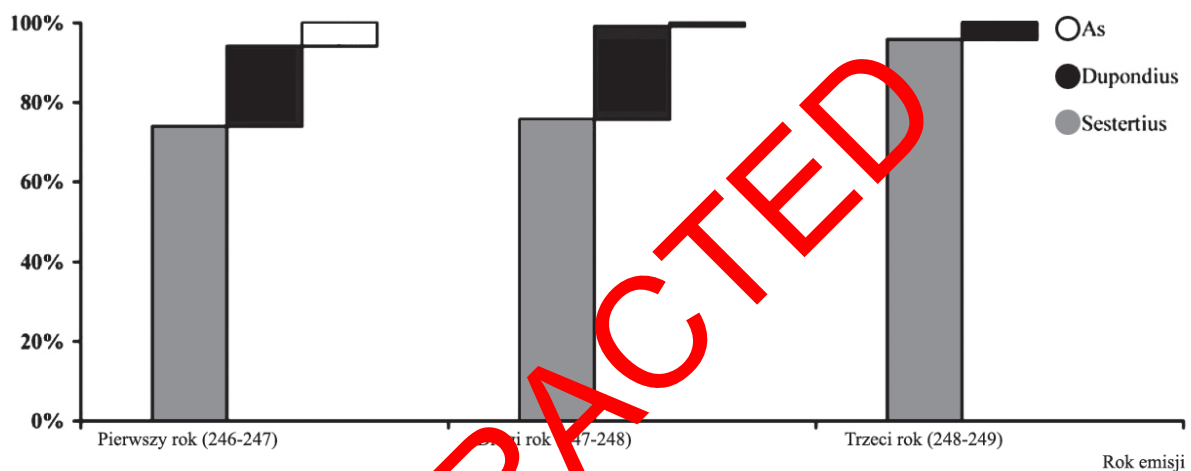

Fig. 6. Proporcje nominalów dla znalezisk monet typu PROVINCIA DACIA w rzymskiej Dacji. Według Alföldy-Găzdac, Găzdac 2002-2003: 248, ryc. 4

pochodzących z tego samego okresu. Przypadek Drobety sugeruje, że wojska pomocnicze, jeśli nadal stacjonowały w miejscu, były słabo zasilane monetami w okresie panowania Filipa I²⁷.

Jak pokazują porównania znalezisk monet z fortów wojsk pomocniczych w Dacji i w Pannonii, do lat 249-253, intensywność znalezisk monet w Dacji była znacznie wyższa w fortach niż w Pannonii²⁸ (Fig. 4). Począwszy od tego okresu, wykres porównawczy dla znalezisk monet z fortów w tych dwóch prowincjach wskazuje na dwa przeciwne trendy. Współczynnik dla Pannonii rejestruje ogromny wzrost i tendencję rosnącą dla okresu 249-275. Natomiast dla Dacji współczynnik ten rejestruje drastyczny spadek, zwłaszcza w latach 253-268. Może uznać, że jeśli forty w Dacji nie zostały porzucone za panowania Galliena to przynajmniej stanęły one w tym okresie w obliczu poważnego problemu dostaw monety.

Szczególny aspekt obiegu monety prezentuje seria monet z legendą PROVINCIA DACIA. Pierwsza emisja została wybita w roku 246, za panowania Filipa I. Lokalne mennictwo, chociaż datowane latami prowincji, było w pełni zgodne z oficjalnymi rzymskimi brązowymi nominalami takimi jak sesterc, dupondius i as (Fig. 5)²⁹.

Co więcej, według tego samego schematu jakiemu podlegały monety emitowane w Rzymie, stopniowo zanikają mniejsze nominaly, dupondius i as (Fig. 6). Nominał sestercji według tej samej tendencji utrzymał wielkość średnicy, ale towarzyszył temu znaczny wzrost masy (Fig. 7 i 8)³⁰. Stylistyka tego mennictwa, na wszystkich nominalach, jest w znacznym stopniu podobna do monet serii PMS COL VIM bitych w Viminacium (Mezja Górna) (Fig. 5).

²⁷ Găzdac 2008: 274.

²⁸ Găzdac 2002b: 737-756.

²⁹ Martin 1992: 7-9; Alföldy-Găzdac, Găzdac 2002-2003: 248-249.

³⁰ Alföldy-Găzdac, Găzdac 2002-2003: 247-249.

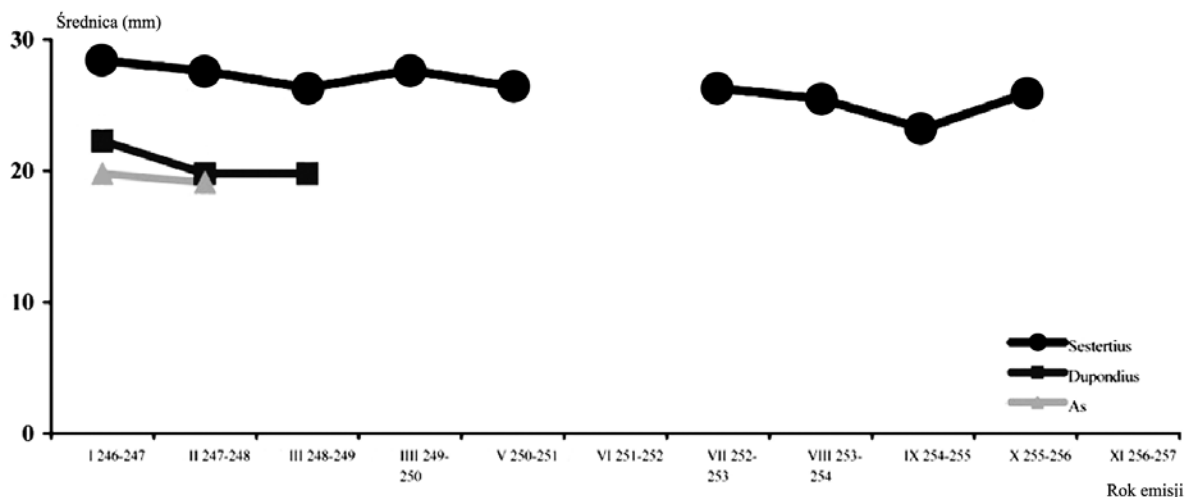

Fig. 7. Zmienność średniej średnicy monet typu PROVINCIA DACIA. Według Alföldy-Găzdac, Găzdac 2002-2003: 249, ryc. 5

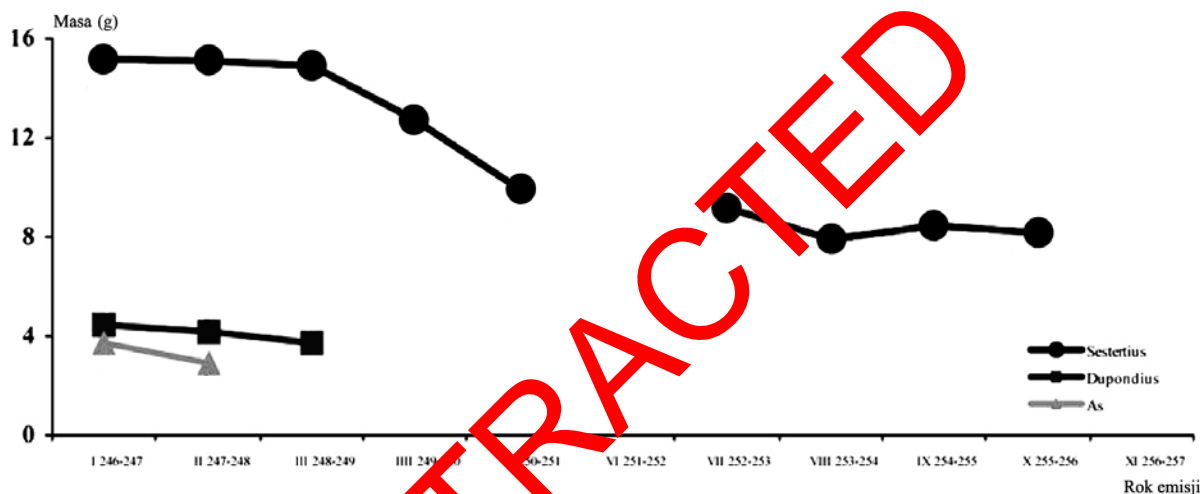

Fig. 8. Wahania średniej masy dla monet typu PROVINCIA DACIA. Według Alföldy-Găzdac, Găzdac 2002-2003: 249, ryc. 6³¹

Sugeruje to, że oba rodzaje monet mogły zostać wyemitowane przez tą samą mennicę w Viminacium.

W Dacji monety takie są rejestrowane na prawie wszystkich rzymskich stanowiskach, które zachowały ciągłość osadniczą i istniały aż do panowania Filipa I. Analizując emisje tych monet można zauważyć, że pierwsze dwa lata bicia tych monet były prawdopodobnie również najbardziej produktywne (Fig. 9). Po tym, począwszy od trzeciego roku emisji monet serii PROVINCIA DACIA, odnotowujemy silny spadek, aż do całkowitego przerwania bicia tej serii w roku 256/257³¹. Rzeczywiście, w okresie po panowaniu Filipa I aż do Waleriana I, to monety z Viminacium zaczynają być częściej rejestrowane w rzymskiej Dacji niż monety serii PROVINCIA DACIA (Fig. 10).

Studiowanie znalezisk monet typu PROVINCIA DACIA ujawnia kolejny ciekawy aspekt. Ponad 90% wspomnianych wyżej monet, wybitych po panowaniu Filipa I, wystąpiło na terenach położonych w południowej części Dacji (np. Dierna, Drobeta)³³. Jeśli zgodzimy się, że te monety były emitowane głównie dla opłacenia wojska i do szerszego obiegu były wprowadzane przez żołnierzy wydających swój żołd³⁴ – w Porolissum 64% monet typu PROVINCIA DACIA zostało odkrytych w forcie³⁵ – to wydaje się, że w okresie panowania Waleriana I wojska rzymskie albo opuściły prowincję albo wystąpiły inne okoliczności utrudniające docieranie nowych monet na ten obszar.

Jednocześnie, analiza porównawcza lokalizacji znalezisk monet typu PROVINCIA DACIA

³¹ Alföldy-Găzdac, Găzdac 2002-2003: 249.

³² Zob. Martin 1992: 101, 106.

³³ Găzdac 2008: 277.

³⁴ Callu 1969: 18, 111.

³⁵ Alföldy-Găzdac, Găzdac 2002-2003: 251, ryc. 9.

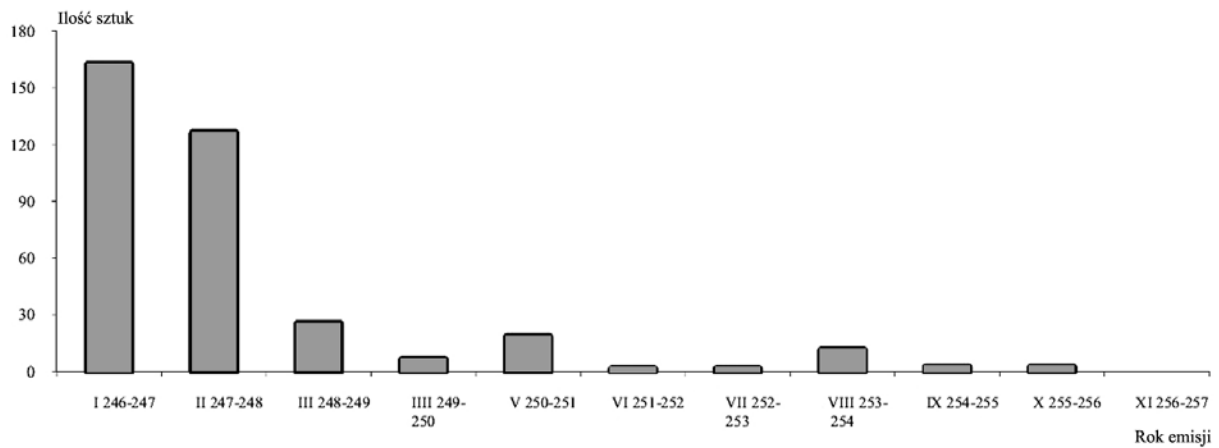

Fig. 9. Znaleźiska monet typu PROVINCIA DACIA w rzymskiej Dacji.
Według Alföldy-Gázdac, Gázdac 2002-2003: 250, ryc. 7

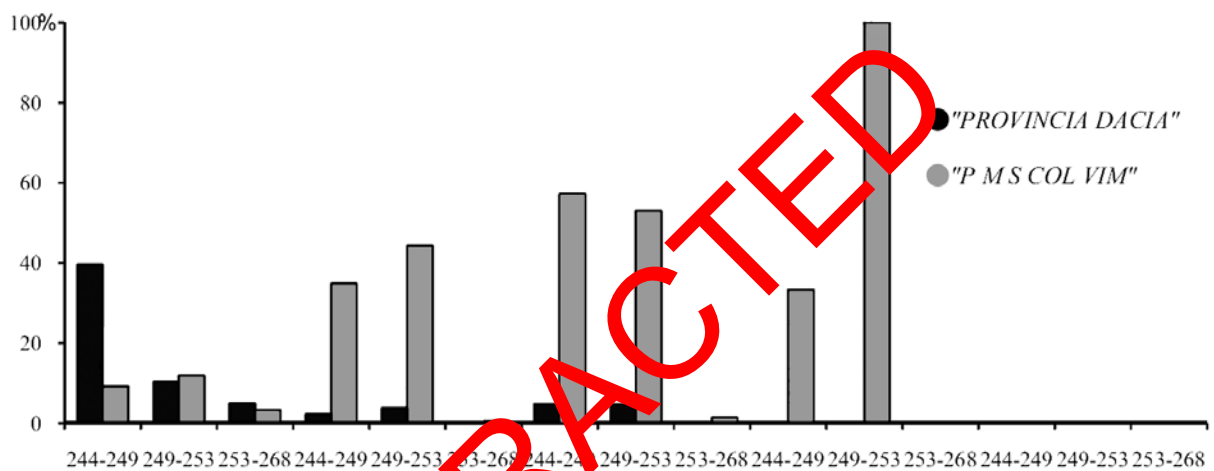

Fig. 10. Wykres porównawczy ośrodek monet typu PROVINCIA DACIA i PMS COL VIM (Viminacium), pojedyncze znaleźiska monet na rzymskich stanowiskach nad środkowym i dolnym Dunajem.
Według Alföldy-Gázdac, Gázdac, 2002-2003: 254, ryc. 13

i PMS COL VIM wskazuje dwa różne zjawiska. Monety wybite w Viminacium zostały przeznaczone na pokrycie niedoboru brązowego pieniądza, który napływał dotychczas z Rzymu na teren prowincji Pannonii, Mezji i Dacji. Seria PROVINCIA DACIA wydaje się być bita wyłącznie w prowincji Dacji (Fig. 10)³⁶. Najprawdopodobniej monety te miały pokryć zapotrzebowanie wojska na nominały brązowe. Bicie serii PROVINCIA DACIA okazało się tymczasowym i nieefektywnym rozwiązaniem a zaraz po panowaniu Filipa I spotkało się z „konkurencją” ze strony „bliźniaczej” serii PMS COL VIM.

Ostatnie analizy materiału numizmatycznego z różnych miejsc w Dacji wykazały wiele przypadków obecności starożytnych naśladownictw i kopii monet, hybryd, egzemplarzy

„zbarbaryzowanych”, posrebrzanych i odlewanych monet³⁷. Monety złote nie zostały zarejestrowane. Jest to ogólny schemat dla Imperium Rzymskiego, że mimo surowych regulacji prawnych, monety złote nie były regularnie używane w codziennych transakcjach, w przeciwieństwie do monet ze srebra. Najczęściej produkowane starożytne „imitacje” dotyczą nominałów srebrnych. W przypadku znaleźiska monet z rzymskiego miasta Ulpia Traiana Sarmizegetusa posrebrzane denary stanowią 17,3% łącznej liczby denarów znajdujących na tym stanowisku wraz 7,1% znaleźisk, również srebrzonych, antoninianów³⁸.

Na stanowisku Drobeta, 29,1% denarów jest posrebrzanych. Należy zauważyć, że wszystkie posrebrzane denary zostały pozyskane z terenu

³⁶ Alföldy-Gázdac, Gázdac 2002-2003: 253-256, ryc. 13; tablice 1-3.

³⁷ Gázdac, Alföldy-Gázdac 2001: 137-154; Gázdac 2002a: 94-95.

³⁸ Gázdac, Alföldy-Gázdac 2001: 140.

fortów wojsk pomocniczych, gdzie stanowią one 63,6% znalezisk tego nominału³⁹. Niestety, ze względu na stan badań i publikacji innych stanowisk miejskich rzymskiej Dacji (np. Apulum, Napoca, Tibiscum, Dierna) nie jest możliwe uzyskanie jaśniejszego obrazu występowania obecności posrebrzanych monet na tych stanowiskach⁴⁰.

Znaleziska monet posrebrzanych są również znane z najlepiej zbadanych i opublikowanych fortów pomocniczych w rzymskiej Dacji, w Buciumi: 22,6% posrebrzanych denarów; w Romita, 11,5% denarów i 1 z 3 antoninianów jest srebrzony; w Ilişua, 56,4% denarów i 3 z 9 antoninianów są srebrzone⁴¹, w Gherla, 47,3% denarów i 2 z 4 antoninianów są srebrzone⁴². Niestety, sytuacja na pozamiejskich terenach rzymskiej Dacji jest podobna do tej z terenów miejskich – poziom rozpoznania tych pierwszych jest obecnie bardzo słaby. Na terenach wiejskich tylko dla dwóch stanowisk dysponujemy danymi. W Micăsasa i Orlea, 28,4% i 37,7% denarów jest posrebrzane. W Orlea, również 2 z 21 antoninianów jest srebrzonych.

Należy zauważyć, że imitacje denarów mają bardzo wysoką zachowalność na terenach wiejskich, ale należy podkreślić, że te dwa stanowiska powinny być traktowane jako specyficzne. W Micăsasa był dobrze rozwinięty ośrodek garncarstwa, a Orlea był ważnym miejscem w pobliżu mostu na Dunaju⁴³, nad rzeką, a także w bliskim sąsiedztwie quasi-miejskiej osady Sucidava. W związku z tym te stanowiska mogą być traktowane jako obszary wysokiej intensywności obiegu pieniężnego. Brak danych z innych stanowisk wiejskich w Dacji nie pozwala rozstrzygnąć kwestii, czy częstość imitacji monet na tych dwóch stanowiskach stanowi model dla terenów wiejskich w tej prowincji w ogóle, czy też wynika z ich specyficznej sytuacji. Należy podkreślić, że nawet na tym samym stanowisku można zauważyć pewne lokalne schematy. W Porolissum, 29,5% denarów i 20% antoninianów jest posrebrzanych, ale niektóre części stanowiska przynoszą znacznie większą ilość od średniej pozyskiwanej z okolicy⁴⁴.

W przypadku komory celnej (*statio portorii*), 63% znalezisk denarów to starożytne falsy, głównie posrebrzane, 23 egzemplarze srebrne,

oraz 6 denarów bilonowych⁴⁵. W tej chwili najbardziej prawdopodobnym wyjaśnieniem⁴⁶ dla tak dużej obecności imitacji monet w *statio portorii* w Porolissum może być obecność wojsk. Analiza źródeł numizmatycznych z fortu wojsk pomocniczych w Porolissum wskazuje, że z ogólnej liczby denarów znalezionych na tym stanowisku, 53% jest kopiami (posrebrzanymi, bilonowymi oraz egzemplarzami zbarbaryzowanymi⁴⁷). Bliskie wartości uzyskane dla dwóch części stanowiska w Porolissum, komory celnej i fortu, wskazują, że duża liczba kopii może mieć wspólne wyjaśnienie w postaci codziennych zgub lub egzemplarzy odrzuconych przez wojskowy personel⁴⁸ na służbie w *statio portorii*. Na tym etapie badań, ogólna sytuacja pojedynczych znalezisk monet z rzymskiej Dacji wskazuje, że 23,6% denarów z portretami cesarzy od Trajana do Maksymina I Traka to egzemplarze posrebrzane.

Obieg pieniądza w prowincjach sąsiadujących z Dacją przedstawia się następująco⁴⁹. *Denarii subaerati* cesarzy z okresu 98-198 stanowią 11,8% i 7,3% znalezisk tych nominałów zarejestrowanych odpowiednio w Pannonii Górnej i Dolnej. Ze względu na stan badań i publikacji, posrebrzane antoniniany otrzymały wymierne dane w tym badaniu tylko dla prowincji Pannonia Górna (Fig. 11)⁵⁰. Można zauważyć, że prawie jedna czwarta pojedynczych znalezisk monet srebrnych z rzymskiej Dacji okazuje się egzemplarzami zawierającymi mniej srebra. Większość z nich została odkryta na terenie fortów wojsk pomocniczych, co sugeruje, że były one używane do opłacania wojska. O ile te monety zostały zaakceptowane w codziennych transakcjach lub płatnościach to bardzo rzadko uznawano, że warto je zatrzymać.

Oprócz skarbów składających się wyłącznie z *denarii subaerati*⁵¹, które prawdopodobnie miały specjalne przeznaczenie, naśladownictwa monet bardzo rzadko występują w innych skarbach z obszaru środkowego i dolnego Dunaju. Natężenie produkcji rzymskich monet, denarów z miedzianym rdzeniem jak i tzw. denarów *limes falsum*, w Dacji może sugerować, że ta prowincja była wśród tych, które cierpiały w pewnym okresie lub okresach, na braku oficjalnej podaży monety, głównie srebrnej.

³⁹ Găzdac, Alföldy-Găzdac 2001: 140.

⁴⁰ Găzdac, Suciú 2001: 137-154.

⁴¹ Găzdac, Alföldy-Găzdac 2001: 140.

⁴² Găzdac, Zăgreanu 2008: 176.

⁴³ Tudor 1971: 17-19.

⁴⁴ Găzdac, Alföldy-Găzdac 2001: 141.

⁴⁵ Gudea 1996: 69.

⁴⁶ Przegląd innych hipotez na ten temat zawiera publikacja Găzdac, Alföldy-Găzdac 2001: 141.

⁴⁷ Gudea 1996: 70, nr 34.

⁴⁸ Gudea 1996: 76.

⁴⁹ Găzdac 2002a: 94-95.

⁵⁰ Wstępne dane z innych stanowisk przytacza Găzdac 2002a: 5-11.

⁵¹ Suciú 2000: 328; Găzdac 2002a: 72.

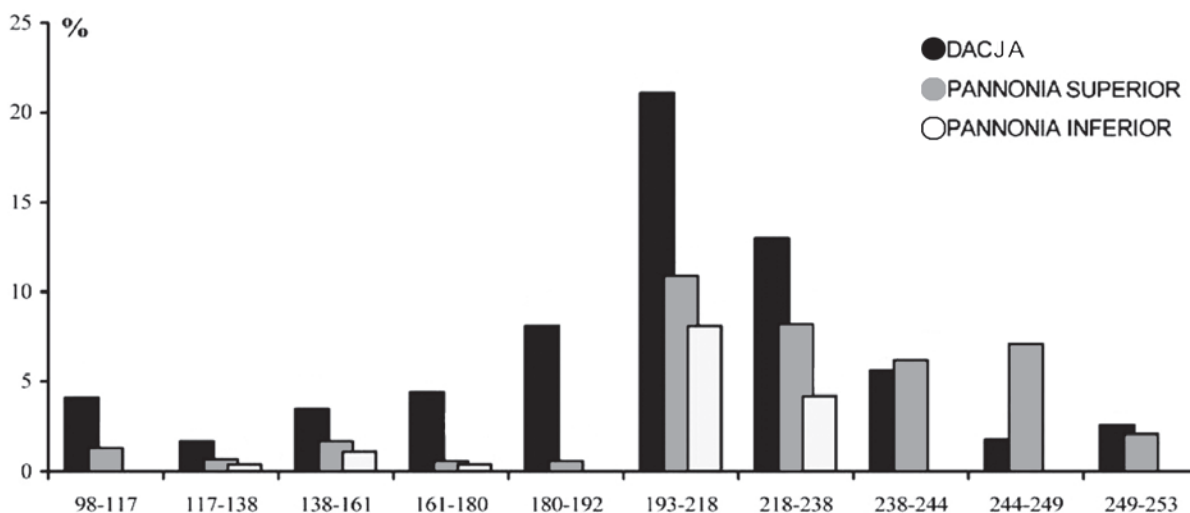

Fig. 11. Wykres porównawczy odsetek posrebrzanych nominałów. Według Gązdac 2002a: 449

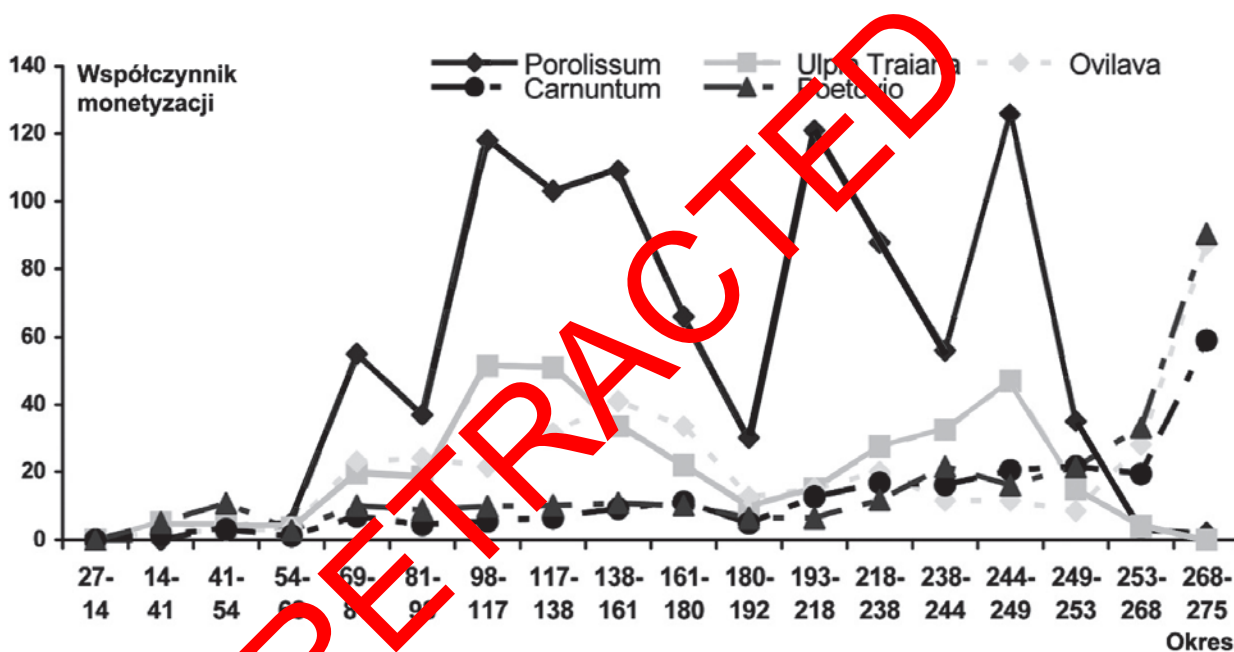

Fig. 12. Porównawczy współczynnik monetyzacji dla stanowisk Porolissum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Carnuntum, Ovilava, Poetovio. Według Gązdac 2006: 495

Tak jak w zachodnich prowincjach granicznych, tak i w Dacji, największa liczba fałszywych monet odnosi się do pieniądza cesarzy z okresu 193-238.

Wyższy procent posrebrzanych emisji w Dacji w porównaniu do obu Pannonii może być wynikiem stacjonowania większej liczby wojsk pomocniczych. Wskazuje to również, że ogniska mennictwa naśladowczego w II i III wieku należy umieścić dalej na wschód niż uważano wcześniej⁵². Wydaje się, że zjawisko to było ściśle związane z wojskiem.

Analiza porównawcza znalezisk monet z rzymskich stanowisk osadniczych posiada odmienne historycznie tła, ale wraz z co raz lepszym stanem

badania i publikacji materiałów numizmatycznych może ona rzucić nowe światło na najważniejsze punkty zwrotne w historii Dacji. W przypadku naszych rozważań, odnosimy się do czasu, gdy prowincja została podbita przez Rzym, aż do chwili jej ewakuacji w drugiej połowie III wieku. Jest zrozumiałe, że obecność dużej liczby żołnierzy i osadników, jak było w przypadku Dacji, wymagała znacznego dopływu monet, aby pokryć zapotrzebowanie realizacji płatności i transakcji. Z drugiej strony, wycofanie z prowincji rzymskiej armii i administracji doprowadziło do gwałtownego spadku podaży monety na te terytorium.

W związku z tym analiza porównawcza coraz lepiej publikowanych materiałów numizmatycznych ze stanowisk w Dacji np. Ulpia Traiana

⁵² King 1996: 246.

Sarmizegetusa, Porolissum oraz innych podobnych stanowisk z obszarów nad górnym, środkowym i dolnym Dunajem takich jak Ovilava, Carnuntum czy Poetovio, przy użyciu porównawczego współczynnika monetyzacji, wykazała ciekawe, specyficzne prawidłowości⁵³. W przypadku panowania Trajana i Hadriana, wartość porównawczego współczynnika monetyzacji jest znacznie wyższa dla stanowisk dackich niż dla pozostałych trzech stanowisk z innych prowincji⁵⁴. Oczywiście, należy tu wspomnieć, że najwyższe wartości w przypadku stanowiska w Porolissum są bezpośrednim efektem obecności w tym miejscu dużej liczby monet posrebrzanych. To samo wyjaśnienie odnosi się do porównawczego współczynnika monetyzacji dla monet reprezentujących emitentów z lat 193-218.

Kolejna, wyraźna prawidłowość znajduje odzwierciedlenie w wynikach analizy porównawczej znalezisk monet ze stanowisk Porolissum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Carnuntum, Ovilava, Poetovio za panowania Filipa I. Bicie serii PROVINCIA DACIA miało silny wpływ regionalnych na tą prowincję (Fig. 12). Jak wspomniano powyżej, ten sam wykres jest niezwykle istotny dla okresu ewakuacji Dacji przez rzymską administrację. Drastyczny spadek porównawczego współczynnika monetyzacji, która osiągnął bardzo niski poziom w okresie 253-275 wskazuje, że rzymska Dacja zaczęła odczuwać braki monety w obiegu począwszy już od lat 253-268. Taka sama sytuacja jest również widoczna w skali całej prowincji. W innym wykresie przedstawiającym odsetek znalezisk monet dla panowania Waleriana I i Galliena oraz samego Galliena dla Dacji i Pannonii.

Podsumowując, można uznać, że rzeczywiście w momencie powstania prowincji Dacji i w pierwszych latach jej istnienia widoczny jest znaczący napływ monet. Główną przyczyną była obecność armii i administracji, która determinowała silnie rozwój gospodarki pieniężnej, przynajmniej w środowiskach wojskowych i miejskich. „Drugą stroną medalu” jest fakt, że wycofanie administracji rzymskiej z Dacji jest odzwierciedlone przez niedobór podaży monet na tym obszarze w późniejszych okresach.

„Walka” z brakiem monety brązowej i „obrona” systemu monetarnego cesarstwa była „frontem” walki o utrzymanie jedności cesarstwa. Bezpieczeństwo ekonomiczne prowincji było dla władców rzymskich równie ważne jak działania militarne.

Monety Viminacium oraz PROVINCIA DACIA stanowiły próbę uzupełnienia niedoboru

drobnego pieniądza na rynku oraz niosły ładunek propagandowy, mówiący że cesarze czuwają nad mieszkańcami prowincji a legiony gwarantują ich bezpieczeństwo.

Świadomość związku pomiędzy obecnością w obiegu drobnych nominałów a stabilnością prowincji, była kwestią oczywistą zarówno dla legalnych władców jak i uzurpatorów takich jak Pakacjan w Pannonii.

Niewielki odsetek monet emisji autonomicznych świadczy, że cyrkulacja monet brązowych spoza obszaru naddunajskiego, nie gwarantowała płynności drobnych transakcji. W okresie zagrożenia wojennego obecność tej kategorii pieniądza praktycznie zanikła. Trudno oszacować koszty utrzymywania znacznych emisji drobnej monety, w obliczu toczących się działań wojennych. Być może ewakuacja Dacji była następstwem nie tyle sytuacji militarnej, co niewydolności emisyjnej państwa rzymskiego. Utrzymanie prowincji, w rejonie w którym zachodził trwały niedobór pieniądza mogło być zbyt kosztowne i skłonić Aureliana do decyzji o ewakuacji tej prowincji, która miała najmniej „ekonomiczne” położenie. Pomysł ten mógł jednak narodzić się już za panowania Waleriana i Galliena, gdy zanika bicie monet w Viminacium oraz monety typu PROVINCIA DACIA.

Literatura

- Alföldy-Găzdac A. i Găzdac C. 2002-2003. *The coinage „PROVINCIA DACIA” – a coinage for one Province Orly (AD. 246-257)?*. “Acta Musei Napocensis” 39, 247-258.
- Alföldy-Găzdac A. i Găzdac C. 2008. *The management of a monetary crisis? The “P M S COL VIM” and “PROVINCIA DACIA” coinages in the Roman monetary policy of the 3rd century AD*. “Numismatische Zeitschrift”, 135-171.
- Ardevan R. 1993. *Circulația monetară în așezarea romană de la Gherla*. “Ephemeris Napocensis” 3, 111-113.
- Bruun C. 1978. *Site finds and hoarding behavior*. W: Carson R., Kraay C.M. (eds.), *Scripta Nummaria Romana: Essays Presented to Humphrey Sutherland*. London, 114-123.
- Callu J. P. 1969. *La politique monétaire des empereurs romains de 238 à 311*. Paris.
- Carson R. 1965. *The reform of Aurelian*. “Revue Numismatique” 7, 225-235.
- Crawford M. 1978. *Ancient Devaluations: a General Theory, Les “dévaluations” à Rome. Epoque républicaine et imperial*. “Collection de l’École Française de Rome” 37, 147-158.

⁵³ Găzdac 2006: 483-495.

⁵⁴ Găzdac 2008: 280.

- Găzdac C. 2002a. *Monetary Circulation in Dacia and the Provinces from the Middle and Lower Danube from Trajan to Constantine I (AD 106-337)*. Cluj-Napoca.
- Găzdac C. 2002b. *Monetary circulation and the abandonment of the auxiliary forts from Dacia*. W: P. Freeman (ed.), *Proceedings of the XVIIIth Roman Frontier Congress Amman, Jordan*. September 2000. Oxford, 737-756 [British Archaeological Reports 1084].
- Găzdac C. 2003. *Patterns of monetary circulation in Dacia and the Lower Danube region from Trajan to Constantine I*. "Acta Musei Napocensis" 40, 187-208.
- Găzdac C. 2006. *The coinage and the Roman conquest of Dacia. A comparative study by sites: Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Porolissum, Ovilava, Carnuntum, Poetovio*. W: E. S. Teodor i O. Țentea (eds.), *Dacia Augusti provincia, crearea provinciei. Actele simpozionului desfășurat în 13-14 octombrie 2006 la Muzeul Național de Istorie a României, București*. București, 483-495.
- Găzdac C. 2008. *Aspects of coin circulation in Roman Dacia*. W: A. Bursche, R. Ciołek i R. Wolters (eds.), *Roman Coins outsider the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop at Radziwiłł Palace, Nieborów (Poland) 3-6 September 2005*. Wetteren, 269-294.
- Găzdac C. i Alföldy-Găzdac A. 2001. *The coin law against counterfeiting between theory and practice: the case of Roman Dacia*. "Acta Musei Napocensis" 38, 137-154.
- Găzdac C. i Cociș S. 2004. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Cluj-Napoca.
- Găzdac C. i Gudea N. 2006. *Porolissum*. Cluj-Napoca.
- Găzdac C. i Isac D. 2007. *The Roman Auxiliary Forts of SAMVM (Cășeu) and Gilău*. Cluj-Napoca.
- Găzdac C. i Zăgoreanu R. 2008. *Reinterpreting the numismatic evidence. A methodological case study: the auxiliary fort from Gherla (Cluj county, Romania)*. "Cercetări de numismatică" 14, 175-180.
- Găzdac C. i Suci V. 2009. *Apulum*. Cluj-Napoca.
- Gudea N. 1994. *Dacia Porolissensis în timpul războaielor marcomanice*. "Acta Musei Porolissensis" 18, 67-93.
- Gudea N. 1996. *Porolissum. Un complex dacoroman la marginea de nord a Imperiului Roman*. II. *Vama romană. Monografie arheologică. Contribuții la cunoașterea sistemului vamal din provinciile dacice*. Cluj-Napoca.
- Hedeager L. 1978. *A quantitative analysis of Roman imports in Europe North of the limes (0-400 A.D.), and the question of Roman-Germanic exchange*. W: K. Kristiansen i C. Paludan-Müller (eds.), *New Directions in Scandinavian Archaeology, Lyngby*. Odense, 191-216.
- Hedeager L. 1987. *Empire, frontier and the barbarian hinterland: Rome and northern Europe from AD 1-400*. W: M. J. Rowlands, C. S. Larsen i K. Kristiansen (eds.), *Centre and Periphery in the Ancient World*. Cambridge, 125-140.
- King C. E. 1976. *The Value of Hoards and Site Finds in Relation to Monetary Circulation in the Late 3rd and early 4th centuries AD*. Frankfurt am Main, Bad Homburg [Studien zur Fundmünzen der Antike 7].
- King C. E. 1996. *Roman copies*. W: C. E. King i D. Wigg (eds.), *Coin Finds and Coin Use in the Roman World: the thirteenth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History, 25-27.3.1993: a NATO advanced research workshop*. Berlin, 237-263 [Studien zur Fundmünzen der Antike 10].
- Mac Dowall D. W. 1979. *The Western Coinage of Nero*. New York [American Numismatic Society Numismatic Notes and Monographs 161].
- Martin F. 1992. *Kolonialprägungen aus Moesia Superior und Dacia*. Budapest.
- Russu I. I. 1977. *Inscripțiile Daciei Romane. Oltenia și Muntenia, 3*. București.
- Stângă I. 1998. *Viața economică la Drobeta în secolele II-VI p. Ch.* "Bibliotheca Thracologica" București, 144-187.
- Suci V. 2000. *Quelques considerations sur les trésors monétaires de la Dacie romaine*. W: H. Ciugudean i V. Moga (eds.) *Army and Urban Development in the Danubian Provinces of the Roman Empire*. Alba Iulia, 323-332.
- Tudor D. 1971. *Podurile romane de la Dunărea de Jos*. București, 17-19.

Jacek Rakoczy
 Instytut Archeologii
 Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
 jacek.rakoczy@umk.pl